

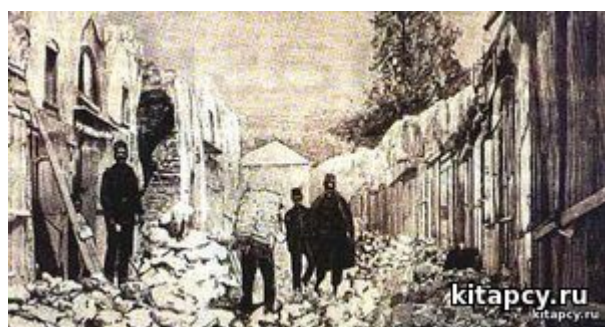
125 ýyl bäre ýerine ýetirilmeýän ýer yranma maglumatnamasy

Category: Kitapcy, Taryhy makalalar

написано kitapcy | 26 января, 2025

125 ýyl bäre ýerine ýetirilmeýän ýer yranma maglumatnamasy

TEGELEK 125 ÝYL BÄRI ÝERINE ÝETIRILMEÝÄN ÝER YRANMA
MAGLUMATNAMASY

Mundan tegelek 125 ýyl öň – 1894-nji ýylyň 10-njy iýulynda Stambuly sarsgyna salan tebigy betbagtlyk bosaga gelip diräpdi. Soltan Abdylhamydyňam zordan özüni daşaryk atan ýer yranmasynda näme bolup geçen bolsa, şu günki günem şol problemalar bilen gidişýäs.

Guşlaryň hümerlenişip birden uçmagy, ketekdäki öý guşlarynyň tebil tapmagy, käbir haýwanlaryň eýläk-beýläk gaçyp başlamagy ünsi çekenem bolsa, biraz wagtdan hemmeleri gulgula saljak ýer yranmasynyň boljagynyny hiç kim bilenokdy. Sarsgyn özi bilen bile uly güwwüldini-de alyp geldi. Adamlar gorkudan ýaňa saga-sola gaçýan wagty birnäçe sekundyň dowamynda sarsgyn kimdir biri pyçak bilen kesen ýaly şarpa kesildi. Halaýyk näme bolandygyny aňlamaga çalyşan wagty gaýtadan ýer titremähe başlady. Bu gezekki has güýçli bolup, 10 sekunda çenli dowam etdi. Az salymdan ýene bir gezek ýer titrär, bu gezekde Stambul kenarlarynda suwlar 50 metre çenli çekilip, göz açyp-ýumasy salymda gaýtadan kenara gelip uruldy! Biraz çişirip aýdýanam bolsalar, käbir çeşmeler 20 metre ýeten tolkunlaryň bolandygyny aýdýarlar. Iň ynandyrysyjy bolsa çaklamalara görä ýer yranmasy ýarym metrden üç metre çenli beýiklikdäki tolkunlara sebäp bolupdy.

Nijeme ýyllap «Beýik Zelzele» diýip ýatlanyljak bu ýer yranmasy şol döwürde stambullylaryň başdan geçiren iň uly heläkçiligidir.

Stambulda azyndan 474 adam öldi, 480-den gowragy ýaralandy. Çeşmelere görä ýykylan jaýlaryň sany 1000-den geçýärdi, 300-e golaý edara-kärhana weýran bolupdy! Weýran bolan binalaryň sanynyň bolsa 10 müňden geçendigi çaklanylýar.

Ýer yranmasy Adapazarynda-da 60 adamyň ölmegine, 600 öýüň ýykylmagyna getiripdi.

• ABDYLHAMYT II-niň ÝER YRANMASYNA GARŞY ÖŇÜNI ALYŞ ÇÄRESI: TÄRETLI GEZIŇ, NAMAZ OKAŇ!

Mundan tegelek 125 ýyl öň, 1894-nji ýylyň 10-njy iýulynda takmynan sagat 12 töwerekleri Stambuly we onuň töwereklerini sarsygyna salan tebigy betbagtçylyk bosaga gelip diräpdi.

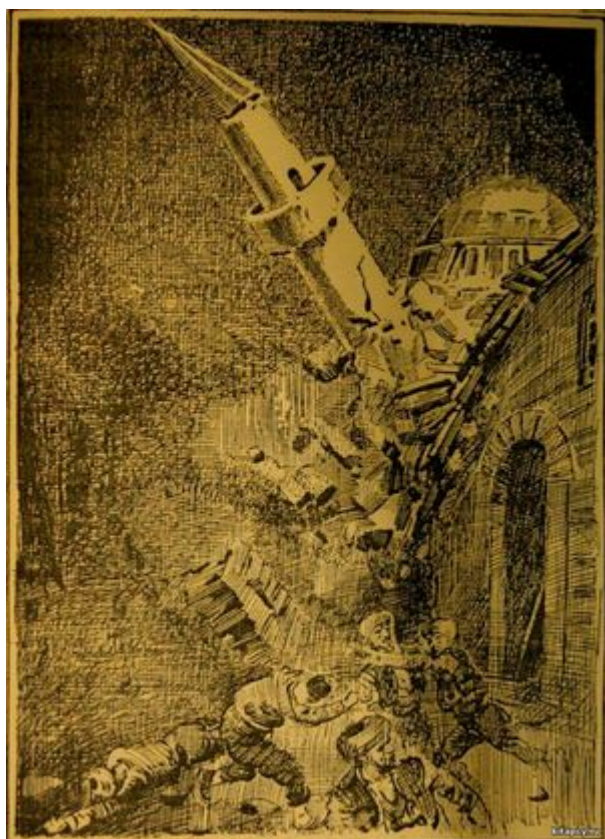
Ýer yranmasy şeýle bir güýçli bolup geçdi welin, «Ýyldyz» köşgünde uly howsala turdy. Çeşmeler Abdylhamyt II-niň özüni zordan diýen ýaly howla zyňyp ýetişendigini habar berýär. Abdylhamyt was-wasyçy patyşa bolansoň, hemmelere we hemme zada şübhelenýärdi. Zol öldürilme gorkusy bilen ýaşaýan, patyşa demir penjeli berk diýdimzorçylykly döwri gurupdy. Şeýle-de bolsa, bu gezek Abdylhamyt ölümiň bärsinden gaýtdy.

Abdylhamyt II ölüm gorkusyny örän ýakyndan duýansoň, dessine herekete geçermen boldy. Ýer yranmalaryna garşy öňüni alyş-taýýarlyk işlerini geçirmelidi. Ilki bilen ýer yranmasynyň sebäplerini öwrenmelidi. Abdylhamydyň pikirçe birinji sebäp dini amallaryň berjaý edilmeýändigini we edilýän günälerdi!

Şol gije köşkdäkiler çadyrlarda gijäni geçirse-de, Abdylhamyt

II çadyrda jan howpsuzlygynyň ygtybarly bolmajagyny pikir edip, otagynda uklamagy makul bildi. Ýöne käbir «dini öňüni alyş işlerini» geçirmegi ýatdan çykarmady. Gije daň atýança köşkte «Zilzal» («Zenzele») süresini okatdy!

Abdylhamyt II-niň «öňüni alyş çäreleri» munuň bilenem gutarmady. Sema Küçükaliogly Özkylyçyň («1894-nji ýylyň ýer yranmasy we Stambul» («1894 Depremi ve İstanbul») kitabynda Abdylhamydyň musulmanlardan hemişe täretli gzymegi, namazy sydyrman okamagy talap edendigi aýdylýar. Ol «Döwleti-Alyýanyň» («Beýik döwlet – ýagny, Osmanly döwleti -t.b) çar künjeginde aýat-dogalar okadyldy! Stambul hamana günä laýyna batanmyş we ýer yranmasynyň öňi diňe dogadilegler bilen alynmalydy! 125 ýyllap şol öňki heňi çalmak, şol nysaklary gaýtalamak nähili täsin, şeýle gerek?..

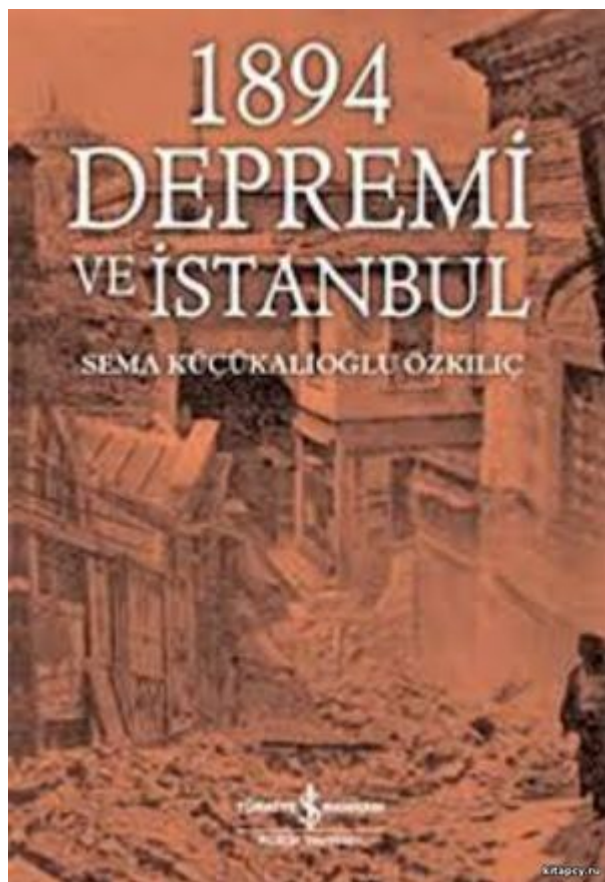
• **KÖŞGÜŇ BIRINJI EDEN IŞI: METBUGAT GADAGANÇYLYGY**

Ýer yranmasyndan soň habar beriş serişdeleri ölümlere we harabalyga dönen jaýlar hakdaky habarlary bermäge başlady. Özkylyçyň aýtmagyna görä, «Sabah» gazetini Temmäki zawodynyň harap bolandygyny, 10 adamyň daş-kesegini astynda galandygyny, zawodyň harap bolandygy sebäpli iş wagtyna wagtlaýyn arakesme

berilendigini ýazdy. Ýene bir habar Harby uçilişäniň (Mekteb-i Harbiye-i Şahane) ýykylyp, 22 adamyň ýaralanmagy, 3 adamyňam ölendigi hakdady. Habarlar köşgi ynjalykdan gaçyrdy we patyşa dessine «Sabah» gazetiniň şol günki sanyny ýygnaýdy. Gazet diňe eýesi Mihran endi köşge gidip gelenden soň gaýtadan şläp başlady.

Gürrüňsiz, häziriň häkimiýetleriniň refleksleri şol ýyllarda döräpdi we şol wagtdan şugünki güne çenli döwürde gözüňe dürtülip duran tebigy betbagtçylyklara degişli önüni alyş çärelerini we getiren netijelerini ara alyp maslahatlaşmagyň ýerine metbugat gadagançylyklaryny girizmek öňden gelýän döp bolup galdy.

Gadagançylyklara garamazdan ýeten zyýan kem-kemden orta çykyp durdy. Abdylhamyt II-niň özi-de ýer yranmasynyň getiren netijelerini öwrenmek üçin birinji elden maglumat edinmek isleýärdi.

- **MAGLUMATNAMADAKY GÖRKEZIJILERDEN SAPAK ALYNMADY**

Patyşa ýer yranmasyndan soň Afiny obserwatoriýasynyň direktory Eginitisi Stambula çagyrdy. Ol Eginitisi bilen birlikde Stambul

obserwatoriýasynyň direktory Aristide Koumbari we onuň orunbasary Lakoýn bilenem duşuşdy. Olara ýer yranmasy boýunça giňişleýin maglumatnama taýýarlamak tabşyryldy. Ýeňler çermeldi, degişli işler geçirilmäge başlandy.

Maglumatnama taýýarlanyp gutarlanda, aslynda meseläniň günä, çykalganyň dogra däldigi aýk-aýdyň orta çykypdy.

Neriman Şahin Güçhanyň «Tagta-karakas jaýlar» («Ahşap Karkas Yapılar...») makalasynda aýdyşy ýaly, Eginitis maglumatnamasyna «Binalaryň köpüsiniň tagtadan bolmagy zyýanyň möçberiniň az bolmagyna getiripdir. Stambuldaky binalaryň başga ýerlerdäki ýaly uçdantutma daşdan däldigi oňyn hasaplanmaly ýagdaý» diýip ýazýar.

Maglumatnama statistiki görkezijilerden, sebitlerden we ýeten zyýanyň möçberini anyklaýan maglumatlardan başga-da şu möhüm hususlara ünsi çekýärdi: Gurluşyklarda ulanylýan materiallar «ýaramaz» eken. Daş gurlan tamlar çydamly däldi, agaç tamlar ýere we sarsgynlara garşy maýyşgak bolanlygyndan, bular ýaly ýagdaýlarda ýykylan abat galyp bilýärdiler. Kerpiçden salnan jaýlar berk bolsa-da, ýykylan binalaryň arasynda keeping jaýlaryň köp bolmagy, olaryň harsal we sarp etmelisinden az material bilen gurlanlygyndandy! Aýratynam Adapazary ýaly seýsmiki raýonlarda gumak ýerde gurlan jaýlar heläkçiligiň derejesini ummadan aşyrypdy!

• 125 ÝYL ÖŇKI HALKYŇ MÜMKİNÇILIGI: ÝYGNANYŞMA MEÝDANÇALARY

Biz aslynda bir asyrdan gowrak wagt bäre şindizem ownuk meseleleriň üstünde kelle agyrdýarys: ýeriň gurluşyny öwrenmek, şoňa laýyklykda hem jaýlary gurmak, berk gözegçiligi ýola goýmak arkaly gurluşyk materiallaryndan ujundan çilmegiň, gowşak, çagşan, hili pes material ulanmagyň önüni almak...

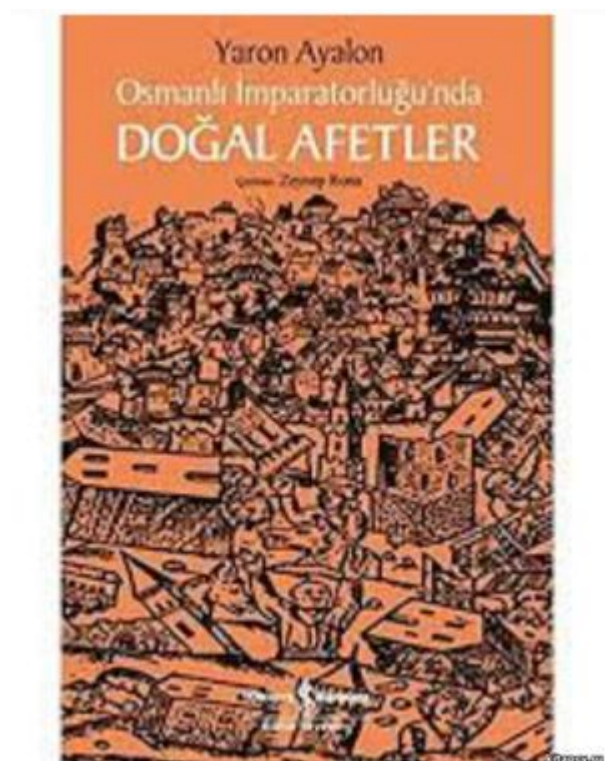
Ýöne 125 ýyl öň haýsy problemalar bilen gidişen bolsak, şugünki günem şol problemalar garşymyza çykýar. Netije welin hiç üýtgänok. Öz başymyza elimiz mugt satyn alýan belalarymyzyň sebäbini günäde, önüni alyş çäresini dogada gözlemegiň döredýän howpy bilen ýüzbe-ýüz ýagdaýda ýaşamagymyza dowam edýäris.

Eýsem şol günleriň şu günümüzden tapawutlanýan ýeri ýokmudy? Elbetde, bardy. Şol döwürde adamlaryň öýlerinde özlerini howpsuz duýan ýagdaýlarynda üýşüp boljak boş meýdançalary bardy! Stambullylaryň aglabasy açyk howada, käbirleri çadyrlarda ýatyp-turupdylar. Häzir şular ýaly betbagtlyk bolan pursatlarynda üýşüp bolaýjak boş ýerleriň barsyna söwda merkezleri guruldy.

Susagy elinde saklaýanlaryň kellesine Abdylhamyt II ýaly dogra

etmek, metbugat gadagançylygyny girizmek, ýer yranmasyndan öninçesindäki ýaly başly-barat gurluşyklara sesini çykartman oňmak gelýär. Ýogsam bolmasa, Eginitis, Koumbari, Lakoýn dagylaryň taýýarlan maglumatnamasynyň netijeleri bize häzirem çynlakaý zatlary aýdýar.

125 ýyl bäri mälimem bolsa, hiç ýola goýulmaýan önüni alyş işleri ýaşamagy öwrenmegiň we her hili ýagdaýda ygtybarda bolmagyň ýoluny görkezýär. Ýer yranma salgydy bilen çeken ýollary bolsa diňe we diňe betbagtlyk getirýär.

• BIR ASYR BÄRI HOWPSUZ OKUW JAÝYNY GURUP BILENOKLAR

Ýer yranmasynda howpsuzlygyndan ynjalmandyklary üçin çagalary dermal mekdepeden çykaran ygtyýarlylar ýaly, şol ýyllarda-da döwlet ygtyýarlylary howpsuz mekdepleri gurmandylar! 1894-nji ýyldaky ýer yranmasynda mekdepleriň gözgyny ýagdaýy şygrylara giripdi. Şugünki gün okuwçylar niçik howpsuzlygy üpjün edilmedik mekdepler okaýan bolsa, şol döwürde-de ýagdaý şumatkydan öwerlik däldi. Şol ýyl Fatih rüşdiýesinde (mekdebinde) okaýan Halit endi ýer yranmasyndan soň şu beýtleri ýazypdy:

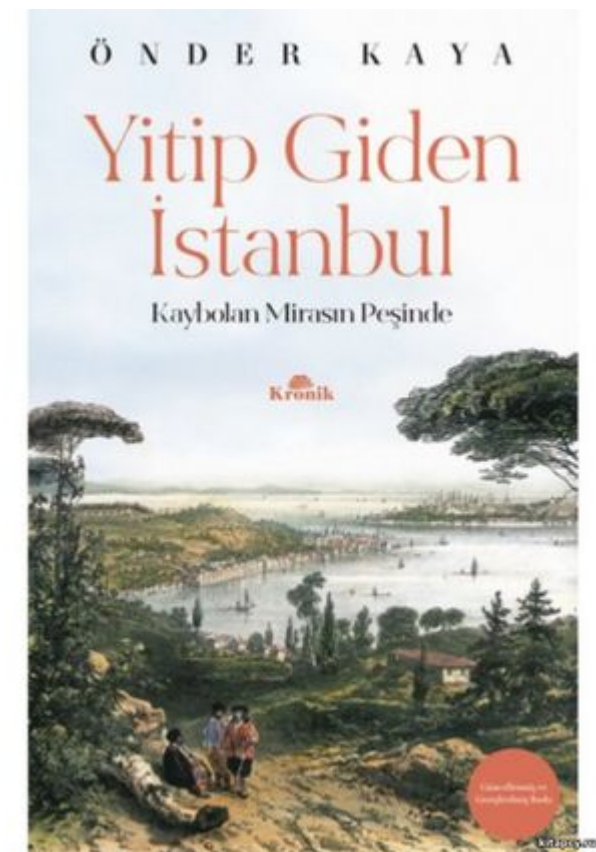
«Gutuldyk mekdepeden, köp şükür etdik,

*Kimsede mejal ýok, jümlämiz bitdik,
Ene-atamyzy görmäge gitdik,
Taýýar bolduk ol emiri-permana.*

Kimsi taşlap gitdi kitaplaryny,
Halas etmek üçin öz janlaryny,
Çozdular görmäge hanalaryny,
Barsynyň gözýaşy boldy rowana».

Mekdeplerdäki weýrançylyk hem Halit ependiniň sygrynda öz beýanyny tapdy:

*“Ýatakhana boýdan-başa ýykyldy,
Uly-kiçi barsy köçä döküldi,
Müň şükür Hudaýa, barsy gutuldy,
Goç gurban kesildi Rebbi-Subhana».*

• **DÜKAN GIÑELTME NEBISJEÑLIGI KAPALYÇARŞA HELÄKÇILIGI GETIRDI**
Aslynda häzirem duş gelyän başga bir problemamyz şol wagtam bardy. Bu problema Kapalyçarşynyň (Ýapykbazaryň) örän uly weýrançylyga uçramagyna sebäp boldy.

Ýer yranmasynda Kapalyçarşynyň belli-belli ýerlerinde opurylyşyklar bolup, birgiden adamyň ölmegine sebäp boldy. Şerife Özatanyň we Sewgül Limonjynyň ýazan ylmy işinde aýdylyşy ýaly, Kapalyçarşyda bolan weýrançylygyň möçberiniň uly bolmagynyň sebäbi söwdagärleriň dükanlaryny ulaltma nebsewürligidi.

Söwdagärleriň dükanlaryny giňeltjek bolup sütünleri we diwarlary ep-esli kiçeldipdi, sütünleriň ýykylyp aýrylan ýerleri-de az däl! 1894-nji ýyldaky ýer yranmasýndan bäri bolup geçen şunça tragiki başdan geçirmelere garamazdan häzirem diwarlaryň armaturly sütünleriniň talabalaýyk däl ýagdaýda üýtgedilýändigini görýäris. Sapak alamzok.

Hakan GÜNGÖR,

<https://twitter.com/bayhakangungor>

«EVRENSEL» gazeti, 01.10.2019 ý. Taryhy makalalar